

УДК 81. 161

ВИРАЖЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ МОВНИМИ ЗАСОБАМИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ» ВАСИЛЯ БАРКИ)

Прудникова Т.І.

Вербальні компоненти у міжособистісному спілкуванні відіграють провідну роль. Але це не єдиний спосіб передавання інформації. У спілкуванні люди свідомо чи підсвідомо користуються багатьма невербальними засобами спілкування (жести, міміка, постава, сміх, плач, запах, спосіб артикуляції тощо) [4]. Флорій Бацевич зазначає: «Невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень» [2, с.59]. Невербальна й вербальна комунікації взаємодіють [дет. про це див.: 2; 3; 5; 6]. Російські вчені-психологи В. Куниціна, Н. Казарінова, В. Погольша [5], які досліджували процеси взаємодії вербальних і невербальних компонентів спілкування, визначили функції невербальних повідомлень стосовно вербальних (доповнення, заперечення, заміщення вербальних повідомлень; регулювання розмови). Психологами встановлено, що в процесі взаємодії людей від 60 до 80% інформації передається за рахунок невербальних засобів вираження і тільки 20-40% – за допомогою вербальних засобів [8]. Вчені почали вивчати невербальні засоби в 70-х роках ХХ ст. (учений-біхевіорист Юлій Фаст, психолог Аллан Піз із Австралії, професор Луїзвільського університету Рей Бердвіселл і ін.).

Невербальні повідомлення мають певні особливості. На думку професора Флорія Бацевича, вони неструктуровані, їх неможливо розкласти на окремі складники; прив'язані до умов спілкування; неінтенціональні, спонтанні; більшою мірою вроджені, ніж набуті; витворюються під домінуючим впливом правої півкулі головного мозку [2, с.59]. І це дає підставу довіряти невербальним повідомленням. Флорій Бацевич зазначає: «Існують різні типології невербальних засобів спілкування, оскільки вони витворюються і сприймаються різними сенсорними системами: зором, слухом, тактильними відчуттями, смаком, нюхом, а також з урахуванням того, коли відбувається спілкування» [2, с.59]. Вченим подано класифікацію невербальних засобів спілкування, яка враховує найважливіші сенсорні системи людини, а також темпоральні характеристики спілкування [2, с.60].

Мета статті – проаналізувати особливості вираження невербального спілкування мовними засобами в повісті Василя Барки «Жовтий князь» [1]. У результаті аналізу було виявлено, що Василь Барка є великим майстром слова, психологом. У його творі мовними засобами передано невербальні засоби спілкування, які покривають майже всю класифікацію невербаліки, яку подав Флорій Бацевич [2]. Так, невербальними засобами описано кінесичні сигнали: жести, міміка, постава тіла, хода і контакт очима (**Кінесика** (грец. kinesis – рух). Це один із найважливіших засобів невербального спілкування, який найбільшою мірою впливає на його перебіг. Його ще називають „мовою тіла”[2, с.61]). Найважливішим засобом невербальної комунікації, на думку Бацевича, є міміка (різноманітні вирази обличчя, рухи його частин) [2]. Виразні рухи обличчя – це

зовнішнє відображення психічного стану героїв, який проявляється в міміці. У повісті Василя Барки «Жовтий князь» так описано міміку персонажів: *Керівник, який досі поскіпано жовтів, з міною суворо-офіційного державця, і стримано ворушив руку, випускаючи з-під посмоктаних вусів камінно-повільні речення, тут сіпнувся і відкрив губи в такий вищир, що Отроходіна пройняло остиглістю...* (с. 46); ... *Видно їх обличчя; всюди вирази гострої відрази, очі – з огниками; тривога і похмурість віє по залі. Дехто збайдужів* (с.46); *Брови підняті, ніби здивовано, хіба – від терпеливості?* (с.46); *Грозить обома руками Отроходін ...* (с.47); ... *Гвинтівочник, зображуючи на ширококостому білесому обличчі відтінок владності, застиг – загрозово, в скам'янілій сірзні...* (с.65); ... *Аж скипілістю біжать поблиски в окуноватих чоловічках кароого, крізь масивні, мов з криги січені, скельця окулярів* (с.45) та ін.

Немає в світі людини, яка буде стверджувати, що очі – це не засіб спілкування. Очі, погляд неможливо описати одним словом, вони надяють, захоплюють, вони ніби вогонь чи вода, на які можна дивитися день і ніч. Американський психолог П. Екман разом з колегами опрацював техніку, яка отримала назву «Система кодування рухів обличчя» [2]. Ця система дає змогу вирази обличчя зіставити з виявом певних емоцій. Вчені зазначають, що найменшому контролю підлягають очі [2; 7; 8]. Автори художніх творів ніколи не оминають опису очей. Так, Василь Барка за допомогою художніх засобів передає погляд героїв повісті, контакт очей співрозмовників: *У погляді одного, що біля вікна, вражає докір з фосфоричною гіркотою свічення, від якого трудно відхилитись* (с.46); *Катранник зустрів позирк промовця: пронизливий! От, відкриті в погляді один для одного* (с.48); *А чомусь розналися гнівом: дужим і диким; зіниці в найгострішому блисків зверненні до селянина. Густо-брунатні поверхнею, вона – без звичайного прозору. Їх мов би щось витинало зсередини в тверду застиглість, як часом буває в відважних осіб, холодних нервами* (с.48); *Терпкий погляд буває в селянина поступливого!* (с.48); *Злякано дивиться і питає сина: – Це – вони?..* (с.65); *І все не може відірватися ні почуттям, ні поглядом* (с.43). За допомогою художніх засобів (метафор, епітетів тощо) Василь Барка тонко передає характери героїв.

Автором передаються в повісті також й інші кінесичні сигнали: а) постава: *Мирон Данилович притерп до стіни, коло крайнього вікна, і поглядає на промовця...* (с.44); *Застиг. Скеля!* (с.47); *Ніхто не ворухився в натовпі* (с.60); *Прикипів до місця і дивиться на всі очі, худий, як тичка* (с.73) тощо; б) хода: *Андрій побрів через пустош до сараїв ...* (с.52); *Ходив, як сновиди, по садибі ...* (с.52); *Враз висипали з сіней дядьки, — швидкою ходою розділилися в різні напрямки* (с.53); *Враз натовп кидається до виходу, мов пожежа гонить; і теж без слова. Як наповнили храм раптово, так і розбіглись* (с.61); *Хлопці знехотя, ніби ледачі підпаски, послані завернути коні, рушили до дзвіниці, приглушено ремствуючи* (с.61); *Як приречені, йдуть Мирон Данилович і хлопці. За ними, на п'яти набігаючи – бригадники* (с.62); *Мирон Данилович від плюндрування зболів, – похило відступає до хати* (с.64); *Вертаючися, сторожко ступав, як кіт, що боїться собак. Швидко брав двері: не встигли ритнути, і зразу ж замкнув* (с.70); *Нетерпеливий! Покинув справу і вийшов за ворота, постояв – прислухався; тихими вуличками побрів через околицю* (с.70); *Сільрадівці відгупотіли до воріт* (с.72); ... *Мечуться люди на сторони, мов почаділи. Один, розхристаний, перелякався і мчить мимо – наосліп...* (с.75); *Пішов, пришивидуючи кроки, з виглядом поглибленого* (с.75) тощо.

Усне вербальне спілкування набуває більшого забарвлення, більшої експресивності, коли автори звертаються до просодики («(грец. *prosadikos* – той, що стосується наголосу) сукупність фонетичних супraseгментних характеристик мовлення») [2,

с.335]). Альберт Мейсрабіан стверджує, що «передача інформації відбувається за рахунок тону, голосу, інтонації на 38%»[8]. У розмаїтті просодика представлена в художньому творі «Жовтий князь»: *Оповідає тітка тихо, з докладністю кожного звуку, мов доспіваючи...* (с.44); *...Промовець підвищує виголос до дзвінкості...* (с.45); *...Говорить суворо...* (с.46); *Дядько стривожений, з хрипиком в голосі, теж – подібним до пташиного скрику. Не діждавшись відповіді, вискрипнув з обуренням...* (с.49); *...Осаджує дядька Отроходін, напружуючи губи в суворості* (с.49); *...З відчаєм закривав дядько...* (с.49); *...Болісно відшпнтус друга* (с.59); *...Тихо і неспішно відповідають на запитання, що – в тоні нетерплячого окрику* (с.59); *Скрипіла тягучими звуками реля: в супровід голосові, що, вируваючися з хрипкості, піднісся оповідати чергуванням співу і примовок* (с.60); *Він забурчав...* (с.61); *...Тихенько озвалась Оленка, мов спросоння* (с.69); *– Час пропада, тікати треба! – скрикнув Стадничук* (с.71); *– Одкручуєся! – заїдливо протягнув другий голос* (с.71); *– У колгосп не хочем, – закидає перший, з гарячою злістю...* (с.71) тощо. Приклади переконують, що Василь Барка передав різноманітні відтінки голосу, які доповнюються інтонацією, тоном, створивши уявлення про особистість героїв: їхній психічний стан, індивідуальні психологічні особливості, вік тощо.

У повісті передано також екстралінгвістичні засоби спілкування: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач тощо [дет. про це див. 2, с.60]. Найбільше зафіксовано мовних засобів для передачі таких невербальних засобів, як плач, зітхання. Цим автор повісті «Жовтий князь» прагнув більш трагічно, сумно, траурно передати внутрішній стан людей у тяжкі часи голодомору: *Дитя сполотніло, затрусилося плечиками і, ледве не впавши непритомне, відступило в куток. Заридало, та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою, – що всі в хаті обмерли* (с.41); *Сльози збираються, застилаючи очі* (с.56); *...Радісно їй, знов – не може сліз стримати* (с.57); *Плакала вся церква* (с.58); *Біля покуття плаче, затуливши очі краєм хустки* (с.65); *Сльоза збігла по щоці* (с.66); *Сльоза впала на рукав* (с.74); *Заплакала вона і просить...* (с.74) тощо.

У повісті зображено також оптичну (класифікація за Ф.Бацевичем [2, с.60]) групу невербаліки «Зовнішній вигляд» (одяг, його стиль; зачіски; ріст, форми черепа; предмети особистого вжитку тощо): *З вигляду – середовий чоловік ... Враження буденності підсилено, бо небритий ... Череп вимірився в височину, з залісками, що коло руської чуприни, біліли над обпаленістю чола і видовженого обличчя. Аж сивими, на дні западин, виглядають очі, хоч вони з проголубінню, притіненою від брів: мов землистого тону, як і вуса, опушені крайцями вниз* (с.46); *Шана до воздя безмежна; френч замовлено, як в нього: викрій півфронтний і – зеленкавість, бо, справді, війна* (с.46); *Глибоко в платок закуталася, хоч день погожий...* (с.44); *Хліборобик, сухенький і якийсь обгострений рисами лиця і одержі: ніби пташківатий весь; також і злеглі пучечки волосся були схожі на пір'я, в нерівних стрішках* (с.49); *... Вигляд промовця, замість рудасто-зеленкавого, чомусь примарювався полум'яно-мишастий і мінений в тінь, з гострими, ніби обкусаними в щипцях, заціпками жорстокості* (с.53); *...Мішечки під безколірними очима – обтяжують вид, як і розкішні жовті вуса* (с.61); *Білявець, мов льонкуватий, але очі стемна карі, з свічучими клинцями* (с.76); *Стрінув їх: обдутий один і попелястий, вуса, під щіточку, Молотов чи що, а рядом Каганович, бідовий з вусами – як виновий валет* (с.68); *...А його широкий золотий зуб, відтінений щербинкою поруч, аж жевріє, одночасно з товстими скельцями окулярів, без оправ, при самих металічних щіпцях* (с.47); *Сатинову сорочку, колись темно-синю, а тепер білясту, з*

решишками початкового барвлення біля коміра, закривав піджак неозначимої сірости, як буває на старих стернах під час обложного дощу (с.47) тощо.

Досліджуваний матеріал свідчить, що мовними засобами автор передає невербальну комунікацію також за допомогою комбінувань невербальних засобів (жестів, міміки, зовнішнього вигляду тощо). Наприклад: *Менший при столі ворухить книжку; старший присів під стіною в міжвіконні: затерп! І очі запали, з нерушимою думкою. Оленка, біля мамі, спостерігає, як чотири великі руки, дві в рясних брижках і стелнілі, а дві світліші, перебирають одежу, рубчик по рубчику, латку за латкою (с.67); Один з них, губою одхряпнутий, все перекидав, ламав, рив, аж ось почало його пробирати від погляду Григоруна і став, дражнений, сіпатися. Крикнув на чоловіка: «самошедчий!» – а сам закручується і поспіша з хати. Чує на собі погляд і озирється, і таки падає через поріг (с.73); Похла душа жіноча, така стара, що вії обсіпалися з повік, між якими ворухились дві пригаслі іскорки, – щось прошамкотіла зморщеними устами (с.59); Сизіють обводи вкруг каламутних очей: недоспаних і обпаних. Рідка цетинка тягнеться на пергамових цоках (с.62); Під опушеними бровами, схожими на обніжки, – сорбований огник (с.71); ...Один чорнявенький, аж прикипілий біля очей, а другий – з лисиною і веселими зіничками (с.78); У чорному; просторно і рівно держиться одежа, після прасування. Хустка біла, далеко вперед нависла, аж очі втонили під тінню: глибоко сивіють, як і в сина, тільки без блакитнястого тону. Був колісь, замолodu, та вицвів на пекучій дорозі (с.56) тощо.*

Висновки. У повісті Василя Барки «Жовтий князь» зафіксовано велику кількість невербальних засобів спілкування. Характеризуючи поведінку, психічний стан героїв, їх індивідуальні психологічні особливості тощо, активним виразником невербаліки виступають екстралінгвістичні, просодичні, кінесичні засоби невербальної комунікації. Ці засоби доповнюють зміст вербального повідомлення про героїв повісті. Отже, майстерність Василя Барки полягає в тому, що він за допомогою різноманітних мовних засобів тонко та яскраво передає розмаїття несловесної інформації. Звичайно, у межах цієї статті неможливо було описати всі засоби невербального спілкування, які представлені у повісті Василя Барки «Жовтий князь», оскільки кожна із систем невербальних знаків може бути предметом окремого дослідження.

Список літератури

1. Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь». – К.: Наукова думка, 2005. – 304 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
4. Крейдлин Г.Е. Русские жесты и жестовые фразеологизмы III: отражение наивной этики в невербальном и вербальном кодах // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 341-352.
5. Куницина В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб., 2001.
6. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
7. Махний Н.М. Фейсбилдинг, или Кое-что о строительстве лица: Учебное пособие. – Чернигов: РИО комитета по делам печати и информации, 1995. – 200 с.
8. Пиз А. Язык телодвижений. – Санкт-Петербург: Издательский дом Гуттенберг, 2000. – 186 с.

Поступила до редакції 25.01.2006 р.